ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

ڈھولے وچ مجھ دا مہاندرا

The Buffalo as a Cultural and Aesthetic Symbol in Punjabi Dhola

نظار حسین

پی ایچ ڈی اسکالر (پنجابی)، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

ڈاکٹر ظہیر حسن وٹو

اسسٹنٹ پروفیسر پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

dr.zaheerhassan@gcu.edu.pk

Abstract

The buffalo occupies a distinctive place in the agrarian, cultural, and imaginative life of Punjab. Beyond its economic importance as a source of milk, livelihood, and agricultural wealth, the buffalo has become an integral part of the Punjabi rural landscape and folk imagination. This research article explores the representation of the buffalo in Punjabi folk poetry, particularly in the folk song tradition of "Dhola," where its physical beauty, movement, strength, and intimate association with rural life are expressed through vivid poetic imagery. The study examines how folk poets transform an ordinary domestic animal into an aesthetically meaningful element of Punjabi culture and landscape. The article focuses especially on the Punjabi landscape, imagery, symbolism, and diction employed in folk songs to construct the beauty and cultural importance of the buffalo. The buffalo appears not merely as livestock but as a living component of fields, villages, ponds, grazing grounds, courtyards, and pastoral environments. Through images of its dark, shining body, graceful movement, horns, eyes, and presence beside the village water sources, folk poetry creates a visual and sensory picture of rural Punjab. In Dhola, these images are closely connected with emotions of love, longing, attachment, and everyday rural experience. The buffalo therefore becomes part of a larger aesthetic world in which nature, human relationships, animals, and agricultural life exist in harmony.

The study also investigates the diction of Punjabi folk poetry, particularly its use of simple, indigenous, colloquial vocabulary. The language of Dhola derives its poetic power from words and expressions rooted in village life rather than from highly sophisticated literary terminology. This linguistic simplicity produces authenticity and allows the buffalo to function simultaneously as a material reality and a poetic symbol. The article argues that the depiction of the buffalo in Punjabi folk songs provides valuable insight into the ecological consciousness, aesthetic sensibility, economic structure, and cultural memory of Punjab. Through the folk imagination, the buffalo becomes a symbol of rural beauty, prosperity, intimacy with nature, and the enduring relationship between the Punjabi people and their landscape.

Keywords: Punjabi folk literature, Dhola, buffalo, Punjab, rural landscape, folk imagery, diction, pastoral culture, symbolism, Punjabi aesthetics.

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

مجھ پنجاب دا انملا سرمایہ اے۔ ایہہ جنور پنجابیاں کان بندے ور گا مان رکھدا اے تے ماضی وچ بندے توں وی ودھ مان رکھدا ہا۔ متھاسی ریت ہے کہ سلطان سکندر بادشاہ کسے جزیرے توں جلھوڑا پھڑ لیا۔ جلھوڑا واسطے پاوے جے چھڈ دیہو۔ بادشاہ آکھیا ایہنوں چھڈو۔ جلھوڑے آکھیا:

"جے توں ہُندا عقل مند بادشاہ تے میرے واسطے اِک پکا حوض بنواندا اوچ صاف سُتھرا پانی ہُندا اوچ
مینوں چھڈ دوں میں تینوں گلاں دسدا اگلے جہان دیاں۔ توں مینوں اوسے گندے پانی وچ چھد دتا
اے۔ ہُن مینوں اِک کُنڈی دیہو جس دے پچھے لمارسہ ہووے میں تہانوں اِک تُحفہ دیواں"

جلھوڑا کُنڈی لے کے گیا تے اوس اِک مجھ نوں ٹھوڈی دے تھلیوں پائی۔ سکندر دیاں فوجاں رسہ چھکیا مجھ باہر نکل آئی۔ اُس مجھ دے پچھے کئی چھیڑاں دے چھیڑ مجھیں دے نِکل آئے۔ سکندر اعظم ایہہ مجھیں نیلی دیس دے بندیاں نوں ونڈیاں جیہڑیاں پھر راوی چنہاں تے ویاہ تے ستلج تے کھِلر گئیاں۔ نیلی دی مجھ پُوری دُنیا وچ اپنا ثانی نہیں رکھدی ایہہ سوہنی تے ددھیل اے دوجے نمبر تے راوی دی مجھ ہے۔ ایہہ وڈے جِگرے آلا حیوان ہے۔ آکھیا جاندا اے کہ:

مجھ اوہ جیہڑی ملی کھلوتی ہووے تے اوہندی کنڈ وچ ڈانگ ماریے تے اوہ پیر نہ چائے۔

وارث شاہ ہوراں ہیر وچ فرمایا:

مجھیں جیڈ نہ کسے دے ہون جیرے راج ہند پنجاب نہ بابری وے(۱)

رنگ دے لحاظ نال مجھیں کیلیاں، کالیاں، بگیاں، ڈبیاں، پنج کلیان، بولیاں، لوہیاں، جھجھیاں، بگی مُچھ آلیاں، بگیاں تھناں آلیاں تے اکھیں دے لحاظ نال شاہ کالیاں، بِلیاں، برڑیاں، مانکیاں تے سِنگھاں دے لحاظ نال چُور کُڈھیاں، اُچیاں کُنڈھیاں، مینیاں، ڈھیلیاں، چپیاں بھلیاں، ڈھال تلواریاں، مُسیاں، کھیپلاں، کُھنڈیاں ون دے لحاظ نال، سجر سُو، گبھنا، وکدیاں، پچھڑاں، کھگڑاں، تروکڑاں، بھڑیلاں، نزاکت دے لحاظ نال پتل چمیاں، ٹھلھ چمیاں تے ماسلاں۔

مجھ دا بچہ کٹایا کٹی اکھواندا اے تے دو سال دی کٹی ہو جائے تے اوہنوں گڑھاپ آکھیا جاندا اے۔ کٹی تِن سال دی ہو جائے تے اوہنوں تربان جھوٹی آکھدے نیں۔ گڑھاپ گبھن ہون نوں تیار ہووے تے اوہنوں پُجت گڑھاپ آکھیا جاندا اے۔ پہلا سُواسُون والی پہلن تے دوجا سُون والی دوجن تے تریجے تریجن اکھواندیاں نیں۔

پنجاب وچ مجھیں دے ناں رکھے جاندے نیں تے عام طور تے ایہو ناں بُلایاں سارے چھیڑ وچوں رِنگ کے مجھ سائیں کول آ جاندی اے۔ پنجاب وچ رکھے جان والے مجھیں دے عام ناں ایہہ نیں۔

کُونج، کناہی، گلاب، ماہلی، کالڑی، کھیر، سکر، ڈیری، بھاگ، مل، ٹوڈی، مُرگائی، سہری، لکھی،
سوہنی، پٹوہلی، طوطی، مستانی، کبوتری، لنگر، گندل، مُلوک، بھونی، نکر، کپُور، سہاوی، سرمیاہی،
پیاری، لاڈی، وِدھن، رانجھی، راج، گنڈی، رانی، لیلیٰ۔

مجھیں دے ناں دائم اقبال دائم دے ایس شعر وچ وی ویکھو:

بھاگ مہیں دا جنگ سنبھال رکھیں گلیں بنھ جُولے ہر یاریاں نوں
جھجھی مجھ ای ہیر دے مامیاں دی مارے سِنگھ ساہناں سرکاریاں نوں(۲)

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

وارث شاہ ہوراں مجھیں دا نکھیڑہ انج کیتا اے۔

بیلا باغ سہایا مجھیاں نیں رنگا رنگ دیاں رنگ رنگیلیاں نی
ڈاراں کونجاں دے وانگ وچ پھرن بیلے اِک دوجی دی سنگ سنگیلیاں نی
اک ڈھیلیاں موسیاں بُوڑیاں سن اِک کیلیاں تے اِک نیلیاں نی
اِک کُنڈھیاں سنگھ ولدار سوہن اِک دُدھاں دے مٹ مٹیلیاں نی
اِک لُنڈیاں، برڑیاں، بِلیاں سن، اِک مِٹھیاں اِک کڑیلیاں نی
اِک کھیپلاں اک کھریڑ کھلاں اک مینیاں سنگ سہیلیاں نی
اِک ہرورہایاں سول پھرڑاں اِک سنڈھ تے موٹیاں ڈیلیاں نی
سجر سُوتے گبھناں کھانگڑاں نیں اک ڈوکلاں اک ہتھیلیاں نی
بوہلی مار کے اک اُڈار ہوئیاں اِک نال پیار رسیلیاں نی
اِک وانگ مرغابیاں چال چلن اِک بولیاں چھیل چھبیلیاں نی
اِک کرن اُگالیاں وچ ڈُھاں اِک ڈھڈھلیاں اِک پتیلیاں نیں
اِک ڈردیاں سد را نجھیڑے توں اِک ہوک را نجھیٹے دی کیلیاں نی
اک رج کے کھا کے مست ہوئیاں آپوڑے دے وچ وصیلیاں نی
اک ابلقاں سیاہ سفید سوہن پوچھل چوریاں بگیاں پیلیاں نی
وارث ماہی دی سد نہ سُنی جیہناں سُک تِیلیاں تے بُرے حیلیاں نی(۳)

دائم اقبال دائم ہوراں وی مجھیں دیاں قسماں تے رنگ گنائے نیں:

رنگ رنگ دیاں مجھیں پھرن بیلے کوئی رتیاں تے کوئی کالیاں نی
اک چُگدیاں پھردیاں مُرک کھبل اک کردیاں بیٹھ اُگالیاں نی
واڑ چیر کوئی کھیت دے وچ وڑیاں سِنگ مار کوئی جھندیاں ڈالیاں نی
ہٹ ہٹ کوئی ٹکریں بھڑدیاں نیں کوئی نٹھیاں کھائیکے چالیاں نی
بیڑ کُڈھیاں، ڈھیلیاں بسیاں نیں اک لِسیاں پر دُدھالیاں نی
اِک سُتھریاں پنج کلیان واہ واہ سُم دھوتیاں چٹیاں تھالیاں نی
اِک مشکیاں گبھناں کُول سٹے سجر سُو گڑھاپیاں بھالیاں نی
ساہناں باہجھ نہ سُوندیاں سُو پوری پیاں ترُو جو ہالیاں پھالیاں نی
پتل چمیاں جمیاں اِک سنڈھاں لیاں کُھوہ خراس بھنوالیاں نی
کوئی چھپڑی لیٹ کے رنگدیاں نے کڈھن وکھیاں کوئی ڈھنڈھالیاں نی
رج پُج کوئی سُتیاں ہیٹھ پیپل کوئی ونج کھلیاں تھلے ٹاہلیاں نی

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

کوئی جا کارن جا بجا رنگن نسن پنڈ نوں بہت اُتالیاں نی
پُھوک مار پریم دی و نجھلی نوں رانجھے کیلیاں ریلیاں والیاں نی
دھن بھاگ دائم جیہناں مِلے چھیڑو کرماں والیاں سدا سکھالیاں نی(۴)

مولوی عبد الستار ہوراں اپنے مجموعے وچ اک "مہیں نامہ" لکھیا اے جیہڑا معرفت دی رمز وچ آنحضرت ﷺ دی شان وچ لکھیا گیا اے۔ ایہہ "مہیں نامہ" سی حرفی اے جس وچوں اِک بند ونگی دے طور تے پیش کر دے ہاں۔

ت تارو ندیاں مارو بیلے مہیں چھڑ کر گئیاں نے
جِتوں وحدت و نجھلی آہی اوسے کھاہڑے پئیاں نے
جیہناں عشق ماہی دا نہیں سی اوہو چوراں لئیاں نے
خیریں نال ستار کیوں ڈھکسن جو ماہی مگر نہ گئیاں نے(۵)

مجھیں دے وڈے جیرے دی صلاحناں کر دیاں ہوئیاں نجم حسین سید ہوراں اک مجھیں دا گاون لکھیا اے۔

مجھیں دا گاون

نی اسیں پر دیسناں
نہیں بُھلیاں سمندر دیس
دھن پانی
تن من پانی
جُگاں دیاں قیدناں
جُوہ بگانی
اجے پیر نہیں دھرنے آئے
ست پانی
سر داچھت پانی
کُھل گئیاں کدے بجھیاں
نی اسیں پر دیسناں
دُدھ وِکیا پُتر کوہائے
مَل چکڑ چت ٹھاریا
وڑ چھپڑیں ساڑ دھکھائے
نی اساں پر دیسناں
صبر اساڈا ویس
کُھل پانی

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

سدا اُپل پانی

اکھیں نِت سُندیاں چُپ وچ شور سمائے(۶)

انور مسعود ہوراں وی "مجھ" نوں مُنہ رکھ کے نچکر ڈھنگ وچ اِک مزاحیہ نظم لکھی ہے جس دا سرناواں ہے۔

"توں کیہ جانیں بھولیے مجھے انار کلی دیاں شاناں"(۷)

پنجابی زبان دے اکھاناں وِچ وی مجھ داڈھیر سارا ور تاراے۔

کُجھ ونکیاں ویکھو:

گھوڑے گھر سلطاناں تے مجھیں گھر وریاماں(۸)

مجھ ڈبی، بھیڑ بھوسلی، وڈھی خور چودھری تے مُچھاں والی رن

چوہاں تو بچ نسنگ(۹)

مجھ لوہی، بھوئیں روہی، رن جٹی، ہور سب کھان دی چٹی(۱۰)

اپنی مجھ دا دُدھ سو کوہ تے جاہ پیوی دا اے(۱۱)

مجھیں نوں ڈُبن مہنا ہُندا اے(۱۲)

مجھیں مجھیں دیاں بھیناں ہندیاں نیں(۱۳)

رج، یا پچائے کھتری تے یا پچائے مجھ(۱۴)

ڈنگیں پئی تے مجھ گئی(۱۵)

مجھ دے کے گھوڑی لئی

دُدھ پینوں گیا لِد سُٹنی پئی(۱۶)

ایتھے کلغیاں آلے نہیں رہے توں کالیاں چماں نوں رونی ایں(۱۷)

پنجاب دے لوک گیتاں وچ وی مجھیں دے ڈھیر تذکرے نیں اک ونگی پیش اے:-

مہیں مہیں تے ہر کوئی کہندا مہیں نیں حوراں پریاں

سِنگ جو ایہناں دے بل بل کُنڈھے

گھیو مصری دیاں ڈلیاں

سائیں جوں ایہناں دے پلنگھیں سُتے

چوریاں کر لئیاں کلیاں

آؤرا نجھن مکے نوں چلیئے

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

کھان خصماں نوں کھلیاں
رانجھن اُچے ٹِبے چڑھ ویکھے
کیہڑے جنگل نوں چِھڑیاں
کِنیاں نوں رانجھن کُھونڈی پھیری
کئی چِکڑ دیاں بھریاں(۱۸)

واراں دے لکھاریاں وی مجھیں بارے اپنے اپنے وچار اپنے اپنے رنگ وچ اپنی سُوجھ مطابق پیش کیتے۔ واراں باتشاہی لڑائیاں توں اڈ دیسی قبیلیاں دیاں آپسی لڑائیاں دے بھیڑاں دا بیان ہُندا اے۔ قبیلیاں دے ایہناں بھیڑاں دی وجہ زیادہ ترمال ڈنگر مجھیں، گائیں، ڈاچیاں تے گھوڑیاں ہُندیاں آہیاں۔ ایہناں توں لڑائی پونی تے بندے مارے جانے پھیر ایہہ ویر بندیاں دا بن جاندا۔ ایہناں دھاڑاں دے لڑن دی وڈی وجہ مجھیں ای ہُندیاں آہیاں۔ شاعر اں جتھے جواناں دے بھیڑاں دے جَس گائے اوتھے مجھ ورگے سرمائے دیاں تعریفاں وی سُجھے ڈھنگ نال کیتیاں۔ کجھ نمونے ویکھو:

"میاں جُھلی دی لکھی "لالیاں لکاں دی وار" وچ مجھ بارے سوہنے بول اُلیکے گئے نیں:

مجھیں جے باقر مہر دیاں، چرن کھنے دے زور تے
رہندیاں بار کڑانے، کھاون ویہت اگول کے
اوہ پیر دھریندیاں ٹھم کے، پُٹھے ٹُردین جوڑ کے
اوہناں مستک عیب شرابیاں، ہور چھڑیاں اگلے بھول تے
لگ کھاڑے آیا ماجھ دے، لال مِلیا دھروڑ کے
اوس منگو لیا مار کے، مہر کیتن کم اجوڑ دے
ساڈی کھاہ آہا قدیم دی، آیا ہے ویر ادھروڑ کے(۱۹)

"لالیاں لکاں دی وار" وچ اگے جا کے شاعر مجھیں بارے جیہڑے وچار اٹاں راہیں سانجھے کریندا اے:-

رب رسول نوں منگاں، پنجتن پاک نوں
ڈھاڈھی پڑھے دنگاں، اگے داتیاں
چِھڑیاں ہو کے ونڈاں مجھیں لالیاں
آون ریجھ پسنداں، واہلُو نکلیاں
اگالی منڈ جے دنداں، اُٹھیاں خیر نال
جیویں ملے بھبھوت ملنگاں، چکڑ لیٹیاں
وانگ سخی دیاں سنگاں، ٹُردیاں سہج نال
جیویں نار نوں سوہندیاں ونگاں، کُنڈھے سنگ نیں
دین پوچھالیاں جھماں، سٹن کنڈ تے

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

دُدھاں دیاں پنڈاں جُھٹن بوریاں
زبان شیریں دیاں کھنڈاں، ماکھی شربتاں(۲۰)

"بھٹیاں نِسو آنیاں دی وار" وچ وچار دیندیاں ہوئیاں شاعر لکھدا ہے:

"جِس ایلے دُدھاں تے جھگوں کسیاں ہو جاون مجھیں دے ہولے ہوانے چیکن آ لگن۔ چنہاں دیاں راٹھاں نوں پُھہک آوندا ہے۔ نہ پینِدِن نہ پیتا ہویا بھمدا نیں۔ باوے آدم دے ویلے دے ریڈھ کڈھ بہندن۔ جس ایلے ساون لگھ جاوے اُتوں کتیں آ جاوے گھاہ نوں سوکا۔ دانے نوں تروٹا۔ کچے کھوہاں تے بوکا۔ راٹھ پھنڈریں لے کے کوہندے کارا کر پروکا۔ اُتوں کتیں آ جاوے راٹھ ای باورے ہو جاون تے مال وی باورے ہو جاون۔ دوشئیں احمو آنے بھٹیاں تے اُکیل ہوون۔ کملیاں گھوڑیاں تے پیاریاں مجھیں۔ نتھو کے منگو اچ نتھو کے بیلے اِچ۔ منگو جا کے شیخ جلیل توں ہیٹھ چا بہین۔ سُریلاں تے کانہہ مجھیں دا کھاج ہے۔ جیویں نورنیاں نوں سہاگ، دُدھ کماندوں مٹھے بہت شیریں سواد۔ چوغطیا جنہاں دامال مجھیں ہے اوہناں نوں تلوار دی لاج"(۲۱)

گنجے بھٹی دی پیاری جھجھی مجھ سجاول اعوان کڈھ لئی پیاری مجھ دا نقشہ شاعر اٹاں وِچ انج الیکیا اے:

پیاری مجھ گنجے کی، ملدی نال پیاراں
پوند چھنڈیے مُڑ پُوجھیے، کٹورے مانج ٹھٹھیاراں
سُبیا، بھبھاسا تے بھیرمی، دیگا دھاراں
اوس دا ہوانا لٹک پگھوڑیاں، ساون پینگھ اُلاراں
اوس دے تھن وی مثل سنداریاں، مُٹھ آون نہیں مقداراں
اوس دا پُولا وانگ پاڑچھے، نوِیں نی وانگ پھوہاراں
اوہ ملے وی کس دریا دا، پراہنے پی ڈکاراں
اوس نوں چالھی خُون نی متھے تے، ہک دھرے استاکاراں
سموں جھیڑے ویراں نوں ساہویں ہتھ رکھ ہتھیاراں
کڈھی سجاولے اعوان تے نوتے مُمبڑ، سِنگھیں گھت مہاراں(۲۲)

گنجا بھٹی کھوجیاں نوں پچھاں گھل کے زیادے کولوں کلا مجھ منگن گیا اوس گنجے نوں گاہل وی کڈھی نال چوا تالے کے مارن پیا بگے رہو رہو کر چھڈی۔ گنجے آء کے دھاڑ دھنوائی۔ گنجے دی پیاری مجھ دا حُلیہ شاعر اٹاں وچ انج بیان کیتا اے:

راٹھ کھلوندن رج کے گھتن نہیں وکیل
ساون بدل ہے بولیا بھن دین سبیل
مجھ وی احمو آنی، جا بیٹھی شیخ جلیل
پیاری مجھ گنجے کی، کوٹیں جیویں سفیل

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

اوس دا اُچا قد بیار دا تے ویل لمی چیل
سُوہے جھبھ متھے تے خون لکھن عزرائیل
پیڑا دھنوایا ہے سرگانیاں، کر آپ تعمیل
سجاولا اعوان تے نوتا ممبڑ، جوان دوویں اُکیل
اوہناں آندی کڈھ کے، مڑ ویر دلیل
گنجا گیا اُمید تے، زیادے وکھائی وِیل
"میں تینوں نہیں دیندا، سرکارے گھت اپیل"
گاہل وی ناہس کڈھنی، جل مرن اصیل
گنجا ٹُریا ئے بک تے، کر کر اُکیل(۲۳)

مجھ داچوری ہو جانا راٹھاں نوں مہنا بن کھلوندا آہا۔ جد تک پچھاں نہ آوندی سائیاں نوں ٹکر پانی بُھل جاندا، مجھیں پچھاں مڑ اونیاں ایڈا سوکھا کم ناہا۔ اوہ ای مڑ اسکدے آہے جیہڑے آپ لُک پوندے آہے یا چوراں نالوں تکڑے ہُندے آہے۔ شاعر لکھدا اے:

"مِرجے کیاں مجھیں داناں لیناہیں۔ رت دے گھُٹ
ورہوں دیاں گندلاں۔ اِکی خُون مجھیں دے متھے تے لکھے کھلن
گاں داریڈھ ہووے چنھاں دی کدھی تے کنوں نوں کُھرک
مجھ داریڈھ ہووے پھپھر دے ٹوٹے، کلیجے نوں دھمک۔ گاٹے دی رت۔ عُمر نوں ورہیوں
"دِلیا کدھیوں مجھ دی چوری، ہڈوانیاں دی جھولی
پاڑاِکدائے، اُٹھ کڈھیے کھوڑی
جیندی مجھ کھسیوے زوری، اوہدے پنجر نوں موری
اوس داروح اداسی ہے، نیند رپمدی ہے تھوڑی
کھڑ تڑاں داحال نہ کوئی ہے، جاپُچھ دھنا تھوری" (۲۴)

شاعر مجھیں دامہاندرا اپنے سجیے ڈھنگ نال الیکدا ہے تے ایہہ وی دسدا ہے جے ایہناں دے متھے خون لکھے ہوئے ہُندے نیں مطلب ایہہ جے تلوار دے زور نال ای بندہ ایہناں نوں رکھ سکدا ہے۔

ماڑیاں کولوں تکڑے کھوہ کے لے جاندے نیں۔ ایہہ گلاں اوس ویلے دیاں ہن جدوں بار واسی لوک اپنا ویر اپنے ہتھیں مڑ اندے دھاڑاں پوندیاں مال کھوہ کے لے جاندے تکڑے اپنا مال تلواریں مار کے چھڈوالیندے۔ ایہناں بھیڑاں وچ بندے ڈھیر مارے وی جاندے۔ شاعر ایس پوڑی وچ مجھ داسوہنا مہاندرا اُلیکیا ہے۔

مجھیں کُبّے نور دے، چینی دے بھانڈے
چھنڈیاں، پھوکیاں تے پوجھیاں، کٹورے باتل دے مانجے
کھڑیاں، کُھسیاں تے گئیاں، دے جاون لُہنگے

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

منگو ڈیرہ برابری، پراہنے بہندے
چوغطیا ہِکس دیاں چکیں دوئیں، تد چورنی رہندے(۲۵)

اگلی پوڑی وچ وی شاعر مجھیں دی تعریف کیتی ہے جیہڑی پڑھن سُنن آلی ہے:

مجھیں دیاں دھاراں، نسری دیاں ڈلیاں
ماکھی دے گُھٹ، مغز نوں تریاں
اوہناں دا مُشک کستوری، آپ چِکڑ بھریاں
سوہن دریاواں، ترگش وچ سریاں
نارد چھیڑو ہے، کل متھے دھڑیاں
مجھیں نوں لکھن خون، وچ لہو دے پلیاں

ہکے سیک تلوار دا، ہکے اوگاں تے چریاں
اپڑے سائیں چک لیندے نیں وریاں
مجھیں نوں چور تے کٹک پلوتا، دینہہ ڈھٹھن پریاں
چوغطیا جنھاں دا مال مجھیں، گھر موہرا نیں گلیاں(۲۶)

اک میر عالم ہک راٹھ کولوں مجھ منگی تے اوس آکھیا میر عالما کیہو جیہی مجھ لینی آں؟ میر عالم مجھ بنا کے دسی جیہڑی واہو المیر ڑی اے پر اسیں ایس وچوں کُجھ اٹاں نمونے دے طور تے پیش کرنے آں:

اللہ واحد پاک ستاری، سچا باتشاہ
سکندر دی سرداری، ذوالقرنین دا
جلہوڑیاں نذر گزاری اگے بادشاہ
کانہہ، کماد، مجھ ڈالی، مال سمندراں
اُس راٹھاں وچ کھلاری، رعیت واسطے
راٹھاں کیتے قول قراری مجھیں نال جوں
راٹھاں پُتر کیتے چا واری انہاندی ذات توں
مجھ پریاں دا اتاری، ملے نصیب تے
جٹ بہندے لا کچہری مجھیں کول جوں
اوہ گھتن بھونہہ تے دالیں، بھر اُکھران جوں
مجھ دا جماں وطن کٹھیالی، نیلی دیس تے
آء پہلا بھیڑ بوسالیں، مجھیں گھتیا

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

اُٹھ چھیڑواں ہونگر ماری دھاہمن چردیاں
اوہ کردیاں شب بیداری، عاشق رب دے
ہیٹھ پیراں سپ لتاڑی، بیلے پھردیاں
رِنگ راگ کڈھن ملہاری، آسا بھیرویں
جیوں بھیر وگے درباری، فجریں رِنگدیاں
میر منگدا مجھ لیاری، کئی ہیٹھ جوں
ہووے چُور کُڈھی شاہ کالی، نیلی دیس دی
سِنگھ ٹھوکے وچ کیاڑی، کوپر ڈھوکے
جیویں چھلے نمھن کاری، دِسن موریاں
ہووے مُچھ بگی بتھاڑی، ڈوڈا ساردا
ہووے بھاریاں پُٹھیاں والی، لمی ویل دی
چم پتلا تے مسیالی، چنگے ساہن دی
اوہندے متھے جھجھ سنہری، آوے جھلکدا
اوہندیاں ڈُگھاں مُڈھ ایالی، کُوہنے ٹنگدے
اوہندی گردن کُونجاں والی، لتھی پربتوں
اوہندا پوچھل نانگ پہاڑی، گھمبُر ماردا
اوہندا ہوانہ وانگ کنالی، ہووس پھیرواں
تھن ونجلیاں وانگ سنداہری، مُٹھ بھر ڈھیڈھیاں
جیویں ساون مینہ گھمگاری، دھاراں برسیاں
دوبھلے بہون سہکاری، چوون تھک کے
اوہ چوون وارو واری، ساہیاں کڈھ کے
اوہ کڈھن کور نتاری، اوہندے شیر دا
اوہ کڈھے سیر دیہاڑی، مکھن گھیو دا
دریا ہوون شوہ تاری، خوشی ہُندیاں
جیوں نال بھنویے سالی، کرن بکھیڑ جوں
اوہ بھریاں چکڑ گاری، ملے بھبھوت جوں(۲۷)

مجھ دا پنجابی ادب دیاں دوجیاں صنفاں وچ موجود تذکرہ اساں تمہید دے طور تے دِتا اے ایس دا تفصیلی بیان اسیں ڈھولے جیہی ہر من پیاری صنف وچوں دیون لگے آں۔

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

ڈھولا پنجابی ادب دی اوہ صنف اے جِس وچ سمندراں ورگی ڈونگھیائی تے صحراواں ورگی وسعت اے۔ گبھروواں تے مٹیاراں دے سراپے تے ساڈے پنجابی کلاسیکی ادب وچ وی ڈھیر موجود نیں پر مجھ ورگے حیوان دا سراپا لکھنا ڈھولے دے شاعراں نوں ای پراپت اے۔ مجھ دا ایہہ مہاندرا ڈھولے دے شاعراں پنجاب دے دستور دے مطابق کیتا ہویا اے پر تشبیہاں تے استعارے اپنے اپنے انداز وچ پیش کر دے رہے نیں۔ مجھ دی اِک سوہنی صورت تے چنگیائی دے آہر پنجاب واسیاں کُجھ اِنج مِتھے ہوئے نیں جے:

> "سِر نِکا ہووے۔ سِنگ چُور کُڈھے ہوون، ہک رنگ کالی ہووے۔ منکا پتلا ہووے۔ گردن لمی ہووے۔ ویل لمی ہووے۔ پُٹھا چوڑا ہووے۔ بھرا اٹھاں (ڈُھگاں) اُچیاں ہوون۔ کُھڈا موکلا ہووے۔ پوچھل پتلا ہووے۔ قد وڈا ہووے۔ ہوانہ چورس ہووے پر زیادہ پسند ٹوپی آلا کیتا جاندا اے۔ تھناں وچکار گٹھ گٹھ دی وِتھ ہووے۔ تھن مُٹھ بھر ہوون۔ تھن ڈھیڈھی آلا سب توں چنگا گِنیا جاندا ہے۔ باریک چمڑی دی ہووے۔ تُرے بکت وانگوں۔ وکھی نِکی ہووے۔ اگلے تھم موٹے ہوون ہاتھیاں وانگ۔ کُھر گول ہوون۔ اُتے پشم ہووے۔ چنگی چرکی ہووے کہواں اُچانہ ہووے۔ ہک ہڈی دی ہووے (کئی مجھیں انج تِناں ہڈیاں والیاں وی ڈھیر چنگیاں ویکھیاں نیں)۔ بھارے وجود دی مضبوط جندری آلی مجھ ہووے۔ چوون لگیاں پسماء ٹُھکواں ہووس تے دھار پسلی آلی ہووے۔ ہوانہ اگوں دُھنی نال تے پچھوں سار نال ہووے۔ مجھ دی کولی وڈی نہ ہووے نہ ای دُھنی ہووے۔ ددھیل ہووے۔ چڈا نِبّو وانگ نچوڑے۔ ہوانہ چڈیاں وچ پھسیا ہویا ہووے پھاڑیاں آلا ہور سوہنا لگدا اے۔
>
> کالی مجھ دی لوئیں ککی ہووے تے ایہنوں لوہی آکھدینے تے زیادہ چنگی سمجھی جاندی اے۔ اُنج جنہوں وی رب نیر بخشے اوہ بھاویں کیلی ہووے تے بھاویں پنج کلیان۔ بِلیاں، بولیاں ہوون یا جھجھیاں، اللہ دان کرن والا اے۔ مجھ دی گل چڈے تے آ کے ای لگدی اے۔
>
> ساہنوں رکھن لگیاں مجھکے ایس گل دا خاص خیال رکھدینے جے اوس نسل وِچوں رکھو جیہناں نوں ساڑُو (تھناں دی بیماری) نہ پوندا ہووے۔ پٹاکا نہ ماردیاں ہوون۔ اوانس نہ کڈھدیاں ہوون۔ مِلاراں ہوون۔ تھن چڈا نہ لمکاون۔ پسماڈِھلا نہ ہووے۔ تھن پتلے نہ ہوون وغیرہ"

ایہناں ساریاں گلاں نوں مکھ رکھدیاں ہویاں تے کُجھ چنگیاں مجھیں دے واقعی ایہہ آہر پورے ویکھ کے ڈھولے دے شاعراں مجھیں دے مہاندرے اپنے اپنے اسلوب وچ بیان کیتے نیں۔ ڈھولے دی صنف دا ایہہ اِک ایہو جیہا وادھا اے جیہڑا پنجابی ادب دا سِر دوجیاں

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

زباناں دے ادباں وچوں اُچا کر دیندا اے۔ کسے زبان دے ادب وچ مجھ بارے تے ایہہ شاعری نہیں لبھدی۔ ہور کسے حیوان بارے ہووے تے پتا نہیں۔ مجھ پنجاب دا نویکلا جانور اے تے ڈھولا وی پنجاب دی نویکلی ادبی صنف اے۔ مجھ دا سر اپا بیان کر دیاں شاعر اں اپنیاں تشبیہاں وی خالص پنجابی ای ورتیاں نیں۔

پنجاب وچ مجھ نوں مہیں، یا حقار تاً ڈاگ وی آکھیا جاندا اے۔ وارث شاہ ہوراں "کھولیاں" وی آکھیا اے۔ مجھیں دے چھیڑ نوں "وگ" یا "منگو" آکھیا جاندا اے ڈھیر چوکھیاں ہوون تے اوہنانوں "ماجھ" آکھدے نیں۔ "مہاگ" وی آکھ لیندے نیں۔

ڈھولے دی صنف وچ سر کڈھواں شاعر "نُوری کیمبوکا" ہویا اے جِس کال تے نارد دے ڈھولے ساری عُمر جوڑے۔ راء جعفر جھنڈے دا موضع چوکیریاں تحصیل و ضلع ننکانہ دی مجھ "گندل" کھاہریاں کڈھی تے اوہناں ساڑے وِچ ورناں نوں دتی ورناں ساڑے وِچ گُرمکھ سِنگھ نوں دِتی۔ مجھ دی لاہد ہوئی۔ راء جعفر دھاڑ گھتی گُرمکھ بھیڑ کیتے۔ وساوی ہرل قتل ہو گیا۔ دھاڑ نس گئی۔ گُرمکھ سِنگھ ورک بدھو کے مجھ نہ دِتی۔ ایس کیلے رنگ دی گندل مجھ دا مہاندرا "نُوری کیمبو کے" اُلیکیا اے پر ایہہ مہاندرا دسن توں پہلوں اوس مجھ توں بنن آلے ویر تے لڑائیاں وی سُجھ گنوائیاں نیں مجھیں توں بنن والے ویر اں دا ویر وا ڈھولے دے کڑیاں وچ ویکھو:

نارد دیاں نیں باتاں
ویر مجھیں دے نیں میں جس وساوی ہرل دے تے گُرمکھ سِنگھ دے آکھاں
جیہناں نوں لوک مجھیں آہندے نیں سُلطان سکندر نوں دریاواں دے وِچوں کڈھ جلھوڑیاں دِتیاں نیں داتاں
ایہناں مجھیں دے ویر توں کِتنی واریں سِر دے چھڈے نیں بندیاں راٹھاں
ایہناں مجھیں دے ویر توں اُمیندے پروکے نوں کُکڑ کارن وچ مار رجوکیاں گھتیا، پروکا ڈیریاں وچ بہہ کے لمیاں کرے باتاں
ایہناں مجھیں دے ویر توں مشُوشیر دے دادو کے سارا تھینہہ ڈولیاں آلا مر اچھڈیا وڈھ جندرے تے تاکاں
ایہناں مجھیں دے ویر توں گوردت سِنگھ جھاہنب کے نوں مار عُمبر کیاں کھرلاں گھتیا اے پر وِرک امیر سِنگھ اوس دیہاڑے ویر دے اُتے چڑھیا اے بھکھیوں مار کے ہاکاں
ایہناں مجھیں دیاں ویر اں توں مانک تے ماجھی رنگے جوان حلال ہو گئے نیں نُوری ماہی آکھیا اے میں ڈیریاں تے بہہ کے ہُن کوڑ کیہڑا چا آکھاں(۲۸)

اگلے ڈھولے وچ مجھ گندل دے چوراں دا مختصر ذِکر تے تھوڑا جیہا مجھ دا نقشہ دسیا اے شاعر ڈھولا ویکھو:

نارد آیا گج کے
گندل مجھ راء جعفر دی نیلیوں کھڑی تے ساٹا ورنی دو پر اکھاہریاں دے اُتے گئی بندھو کیاں نوں لگھ کے
سنتُو حاصل آکھیا اے گندل میں گنڈا سِنگھ دی حویلی اِچ واڑی اے او تھوں آہندے نیں کوئی مر یجی جگملے کا لئے گیا اے کڈھ کے
پھو جُو وڑائچ آکھیا اے جیوندے رہے تے لبھ لیسا ہیں گے مجھ کوئی پنج دریانہ جانے نیں چھڈ کے
وڑائچ بُرا لیوں جاہ مُڑائی اے ورنا ہتھ پھیرا وئے اُتے اپنی مجھ دے

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

ورن آکھیانُو حیں کا حاصلاں توں چُکواے ساتھوں حنق دی پیالینداا ے ودھ کے
رتی کیلی رنگ دی، نقش سوہنے سارے گندل مجھ دے
سنگھاں دے گُل کڈھ کے کاٹھاں دے اُتے دھرے سو دیہنہ نال چمکارے نیں جھجھ دے
پوچھل کسے ایلے،بیٹھوں بھوئیں چٹ جاندا اے جویں بیڑا کپر چھک لئے تے مہانامُڑ انج جھولے دیندا ریہہ گیا وجھ دے
گُرمکھ آکھیا گندل میریاں اچ چرنا ایں، نو نہیں کے،
کھاہرے جوں موڈھا جوڑی کھلے نیں، آپے گھر دوویں بہہ جاسن اج فجریں رج کے
ایہناں مجھیں نوں تے چوراں سر پر لُگنا ہُندا اے، گلاں تے راٹھاں دیاں پچھے کھلیاں رہندیاں نیں اُتے جگ دے۔(۲۹)

ایس ڈھولے وچ گندل مجھ دا پورا نقشہ لاہ کے شاعر دسیا اے۔ تشبیہاں دی ورتوں ویکھوتے مجھ دے حُسن دی چس مانوں:

نارد کیتی اے گل ککارے دی
کیمبوؔ کے آکھیا تعریف گندل دی کرساں، میں کرساں گل نتارے دی
رتی کیلی رنگ دی جیویں مہندی سر سے تے باڑے دی
لمی ویل دی جیویں "بھونی" کول مجوراں (مجاوراں) دے اوہناں نوں پکھ جوں ہوئی پچھوں شاہ دولے لاڑے دی
مجھ دیاں چھوٹیاں ڈولیاں نیں جیویں اگے مجھ سہری دسد ینے ہوئی اے داد مڈھورے بوتے آلے یار پیارے دی
نِکا جیہا منکا مجھ گندل دا اے جیویں مجھ مرغائی اگے ہوئی اے بھٹی دارے دی
چننگ دیاں میں کیہ کراں تعریفاں جیویں لاٹ اے دھمی آلے تارے دی
سِنگھاں دے گُل کڈھ کے کاٹھاں دے اُتے دھرے سو جیویں گھروں چُوڑا پہن کے نکلے دھی منہارے دی
کناں دیاں میں کیہ کراں تعریفاں جیویں لگے پکھ جہا جاں (جہازاں) نوں ترونہہ میلاں دے اُتے جاہ لینی واء ہُلارے دی
بھر اٹھاں مجھ دیاں جیویں شیخوپورے توں پربت پاسے بنتر اے ہرن مُنارے دی۔
حیوانہ مجھ گندل دا اے جیویں بوری لٹک کھلوندی اے ماہرے دی
پوچھل کسے ایلے بھوئیں چٹ جاندا اے جیویں جبھی اے باشک کالے دی
دُدھ تے تھناں دیاں میں کراں تعریفاں جیویں کُھلا مُونہہ کستوری دا پئی آوے خوشبو بہارے دی
گُرمکھ آکھیا اے میریاں اچ چر دیاں رہنا سو، جعفر پُتر جھنڈے دا نو نہیں کا ایویں ڈھاک ملی واندا اے شیر سِنگھ کھاہرے دی
مجھیں نوں چوراں سر پر لُگنا ایں چھاٹ تے تارو پھاٹاں نیں بھاویں چڑھی کھلی ہووے کانگ ہُلارے دی(۳۰)

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

"بھونی "مجھ "حسن" مجاور دی آہی۔ حسن، مجاور شاہکوٹ دا آہا۔ نوحیں کیاں کول چرائی تے چھڈی تے اوتھوں چور لئے گئے۔ "حسن "مجاور اس "بھونی" مجھ دے ڈھولے جوڑے۔ ڈھولے تے ہُن اوہ نہیں لبھ سکے انج ای دارے بھٹی دی "مر گائی" مجھ وی بڑی اَوَلّڑ آہی چوراں کڈھ لئی۔ شاعر اں ڈھولے بنائے ہک کڑا کسے کولوں سُنیا ہویا اے

"کھڑی مر گائی تے پالے لیہہ گئے دارے بھٹی دی جان دے" (۳۱)

انج ای داد مڈھورے دی سِہری مجھ ہوئی اے۔

باقی شاعر کول اپنا اک تشبیہاں دا بھنڈار اے جیویں سر سے تے باڑے دی مہندی وانگوں لال رتی، سِنگھ مٹیاراں دے چوڑے ورگے۔ کن جہاز دے پراں وانگوں، ڈُھگاں ہرن مینار ورگیاں۔ پوچھل سپ وانگوں۔ ہوانہ جیویں ماہرے اُوٹھ دی بوری لٹک کھلووے۔ جھجھ دی چمک دھمی دے تارے دی لاٹ ورگی، دُدھ دی مہک کستوری ورگی۔ شاعر اں دیاں اپنے اندروں اُٹھیاں، وسیب وچوں چُنیاں خالص پنجابی تشبیہاں نیں جیہڑیاں ہور کسے زبان کولوں منگویاں نہیں لئیاں۔ کناں تے ڈُھگاں وچ کُجھ مبالغہ آرائی ہو گئی اے پر ایہہ وی شاعری دا حُسن ایں۔ تے انج شاعر اک مثالی نمونہ مجھ دا پیش کیتا اے۔

میر کیمے کسے جٹ نوں دو مجھیں دے کے اِک چنگی مجھ لے لئی۔ مجھ وکیں بڑا کر دی آہی چیتر دے دیہنہ مجھ ویکھ جٹ ثابت نہ رہے۔ جِس دتی آہی اوس تے ناہی کڈھی۔ کول وسدے اوجھری کے پیروکیاں میر کیمے دی مجھ لُکا لئی تے کدی واپس نہ کیتی۔ میر کیما ساری عُمر مجھ دے ڈھولے ای جوڑ دار ہیا۔ مجھ دانا "سکر" رکھیا ہویا آہا کیمے نُوری کیمبو کے آکھیا آہا:

سکر میر کیمے دی آہے اوجھری کیاں لئی لُکا پروکیاں اوس ساری عمر ای
ڈھولکی گھتی اے گل دے وچ مڑھا کے (۳۲)

میر کیمے مجھ دے بڑے جَس بنائے ایہہ جَس ڈھولے جیہی ہر من پیاری صنف نوں نصیب ہوئے۔ ونکی ویکھو:

مجھیں قُبے نُور دے وڈا ظِل جہان دا
مجھیں پیدے ہوئیاں ذوالقرنین دے ویلے، جیہڑا راہ گاراں دے جان دا
مجھ آپ نیلی دی سِر سڈھے ساہن دا
پوچھل پر اندا پٹ دا، بادشہزادی دی جان دا
دھمی ویلے رنگ سفیدی، لیندی نام سبحان دا
دودے کے لئی دُدھیانی، لیا ہا عقل کڈھ ندان دا
جٹ عقل دا کوتیوں، نہ سار مجھیں دی جان دا (۳۳)

مجھ دے رنگ تے قسماں نالے مجھ نال میر کیمے دے موہ دا انت ویکھو:

سیر سوالی رب دے سچیاں پئے کہندن باتاں
کیلیاں، کالیاں، بگیاں، ترائے مجھیں دیاں ہن ذاتاں
ساعتاں تے سمیاں نال ایہناں دے، مولیٰ پاک تاں گھلیئن داتاں
چڑھیا سلطان سکندر، جیہڑا ذوالقرنین دا بادشا، اوس جلھوڑیاں توں آن ترائیاں، ترائے سوغاتاں

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

مجھ، مُنجی تے گناہک کماندا، کتیں پکیاں ہین ساکھاں
ایہناں چوراں تے مجھیں دی دشمنی لاء قدیم دی کیمیا، اوہناں سر پر لُگنا، جھاگ تارُوتے ہاتھاں
آہدا ہے میر کیما، ڈھیہی ہے دیدار خُدادا، مردی واری وی مال مجھیں آکھاں(۳۵)

مجھیں دا پچھلی راتیں اُٹھ کے بیلے وِچ چرناں تے رِنگ کے گُنکاں تے دُھنکاں دینیاں۔ جیہڑیاں لیاریاں ہُندیاں آہیاں اوہ فجریں ویلے اپنے بَھلاں واسطے رِنگدیاں آہیاں جیہناں نوں شاعر مختلف راگاں نال تشبیہ دتی اے۔ ڈھولا ویکھو:

سوراں اللہ پاک نوں جبار، ستار، غفار نوں
کر تعریف کیمے توں ڈھاڈھیا! وڑ گیاں ایں مجھیں کُونجاں دے ڈار نوں
کئیں کیلیاں، کالیاں، بُھبھاسیاں، اڈیاں، بگیاں تے چُور کُڈھیاں جیوں چُوڑا سوہندا اے نَوزنی نار نوں
پچھلی راتیں چھیڑ واں ماریاں ہین ہونگراں، گھٹے آن کے سٹیا نیں لعلاں دے ہار نوں
مجھیں نوں چوون بیٹھا ہیں بھانڈا دھریا ہے آن نسار نوں
کتیں کھاون کانہہ، کماد، ایہہ لٹک سوہاون بار نوں
نہا کے دریا چوں نِکلیاں ہین، جیوں شیشے سوہن بازار نوں
پچھلی راتیں کھاڑیں لگھ کے دیون گُنکاں دُھنکاں، الاپے آسا، بھیرویں، پیلو، پہاڑی، رام کلی تے میگھ ملہار نوں
ہِک گل مجھیں دی بھیڑی ہے، چوراں نال کرن اُسارے، دھاگا لیندِن ایہہ گھت مہار نوں
شوہدیاں جاندیاں ہین وِدھے کریندیاں، پیاو چھوڑا اے کُونجاں دے ڈار نوں
نال مِنتاں دے چوراں کدی نہ دِتیاں، جواب دے کے بہندن سر کار نوں
کیما آہدا ہے: سِوا لُکے دے مجھیں واپس نہیں آوَندیاں، جِتنے تائیں سائیں جھاتی نہ گھتن کاہکاں دے بار نوں(۳۵)

دریا نال مجھیں دی پریت ایہہ پانی دا مال اے دریا چڑھن تے مجھیں بڑیاں راضی ہُندیاں نیں۔ کُنڈاں دے گھاہ کھاندیاں نیں۔ سپ شیہاں دے خوف بُھلا کے بیلیاں وچ چردیاں ایہہ مجھیں نُور دے کُبے تے پریاں دا اُتار سدیاں جاندیاں نیں پر نصیباں آلیاں دے گھر رہندیاں نیں۔ ایہناں نوں چور وی سد الُدے آئے نیں۔ مجھیں رکھ کے اوہناں دی سیوا کرنی راکھی کرنی وی بہادر بندیاں دا ای کم ایں۔ میر کیمے دا مجھیں بارے ہک ہور ڈھولا ویکھو:

ایہہ مجھیں قُبے نُور دے ذِکر اللہ دا سہاندیاں
پچھلی راتیں ماریاں ہین چھیڑ واں ہونگراں کھاری چڑھ اگھلاندیاں
خواج خِضر وی راجی ہُندا اے، مجھیں آن پتناں تے بہندیاں
لیندیاں پُھوارے تے ٹُبیاں، نِت سلامی خواج خضر دے رہندیاں
لگھن دے ولا کے، نال کھمباں دے کھہندیاں
مجھیں اُتار پریاں دا اے کیمیاں، پر نال نصیباں دے راہندیاں

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

ایویں سائیاں دے اندر نوں بھیڑے مجھیں اگاں وی جا کے گھاہ چُنڈاں دے کھاندیاں(۳۶)

میر کیمے دے مجھیں بارے ڈھولیاں دی ہک ہور ونکی ویکھو:

مجھیں قُبے نُور دے ٹُر دیاں رب دے سہارے
مجھیں نوں سیت الہٰ دا ہے، دے لتیں نانگ لتاڑے
مجھیں آء کے اوتھے چڑھدین، جتھے بُکن شیر تے شُوکن پھنیئر کالے
مجھیں مال ننگ دیاں ننگاں دا ہے، کائی لگی ہے سٹ نگارے(۳۷)

تحصیل لالیاں ضلع چنیوٹ دے گُورو اپنیاں مجھیں چرائی واسطے کڑانے آلی کُنڈ وچ لئی جاندے آہے راہ وچ مالی بھٹی سیالکوٹیے آباد کار نال اوہناں دی لڑائی ہو گئی۔ ایس لڑائی دے ڈھولے بنے تے شاعر ایہناں ڈھولیاں وچ گورواں دیاں مجھیں داوی اِک ڈھولا بنایا۔ ڈھولا پڑھ کے چَس مانو صاحب مراثی سوہنا ڈھولا بنایا اے مجھیں دا:-

مجھیں کارن ہاریاں، متھے کل جنھاں دے
بیلپ ونجیدئین تروڑ دیندئین سانگے
مجھیں گورواں دیاں جھجھیاں، بولیاں، پنج کلیان، پوچھل نیں مگر پراندے
اوہ زمین تے لیٹدے جیویں ساون مانہہ، نانگ جھوٹن کھاندے
ہک ہولیاں کُنڈھیاں مَسیاں، ہِکناں سِنگھ کاٹھاں تے ہن آندے
اوہناں دے ہوانے وانگ کچاویاں، تھن لاٹُونیں بانگے
دُدھ مجھیں دا ماکھی توں مِٹھا، لذتاں اُت ویلے آؤندین جِت ویلے سائیں چوون نیں بہندے
وِدھن پئی اُڈیندی گلاب سائیاں نوں تانگھے
چراک سردار اتے بگا، سگھر آہدن، لڑ سائیں نال تہاڈے(۳۸)

راء نذیر چوہریڑے کولوں پنڈی بھٹیاں تھانے دے تھانیدار اصغر علی رتی گھوڑی منگی راء نذیر نہ دِتی۔ موندے سر گانے تھانیدار دے اشارے تے نالے ذوالفقار بھٹی دے آکھن تے نذیر چوہریڑے دی دھری آلے وچوں مجھ کڈھ لئی راء نذیر موندے کولوں منگی اوس جواب دِتا۔ راء نذیر موندے دیاں چار مجھیں کڈھ لئیاں۔ موند اپُلس لے کے آیا تے مجھیں دے آہر لکھاون لگ پیا۔ کوروٹانے ایہہ ڈھولے بنائے نالے مجھیں دے آہر گنوائے۔ ڈھولا ویکھو:

موندا آپنیاں مجھیں دے آہر گِن گِن کے پیا اصغر علی تھانیدار نوں دسے
موندے آکھیا ترائے تاں میریاں مجھیں ہکسے رنگ دیاں نیں کیلیاں، چوتھی سکر مجھ دے گھنیاں مجھیں توں بھارے نیں وٹے
اُس دیاں چھوٹیاں ڈولیاں، ٹھمک ٹھمک کے ٹُر دی اے جس ویلے مجھ میری پیر زمین توں پٹے
نِکی چمڑی، لوئیں وانگ ریشم دے لچھے
مجھ میری دا پوچھل نال زمین دے کھہندا جیویں ویلے صبح دے پیا نانگ تریل نوں چٹے

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

گول سِری، چھوٹا منکا، کن ہلن نال ہوا دے جیوں جہازاں نوں پئے سوہندے نیں پکھے
سِنگھاں واہ ساز رسایا جیوں چُوڑے نوں چاول ملہاریاں گھتے
حوانے دی تعریف کیہ کر سناواں جیوں ویلے صبح دے مہرامشک پانی دی بھر کے گھت لیندا اے کچھے
موندے دیاں ہنجوں جاری ہوئیاں جس ایلے پُل کُبھریکے آلی تے آہر سکر مجھ دے پئے ہاسو گن کے دسے (۳۹)

شاعر نور احمد جھمٹ حیات بلوچ دے ڈھولے جوڑے تے حیات بلوچ کول اِک مجھ چنگی آہی اوس مجھ دے آہر شاعر اپنے انداز وچ کُجھ انج گنائے نیں۔ ڈھولا ویکھو:

ہر ویلے کال بُلیندی نار دکیتی اے گل اُسارے دی
بلوچ اُٹھ پوریے ٹُر ھ قدیم دے، دسی جاواں گل ستارے دے
ہند پنجاب تے دِلی آگرہ، دھرتی جان دی ہینے بلخ بُخارے دی
اگے پُنوں دیاں ڈاچیاں باغ سسی دا بھن ونجایا، گل اج وی ہندی رہندی اے ونی تے لاڑے دی
ڈھول شہزادے دیاں دُھماں وچ جہان دے جیہڑا گھر اللہ داد اعوان دے مہندی لا کے ڈُھکا ہا ہیا سگناں تے کھارے دی
حیات بلوچ اک مجھ خریدی اے اوہندی ریشم وانگ چمڑی سوہنی آہی بے شمارے دی
پتلی بُوتھی کن وانگ پکھیاں دے متھے جھجھ پیا سوہندا جیوں لاٹ ہُندی اے دھمی آلے تارے دی
لمی گردن تے چھوٹا منکا، سِنگھاں دی چُور کُڈھی اوئے جیوں چُوڑا پہن کے ٹُر دی اے دھی منہارے دی
چَیڑے پُٹھے تے چھوٹیاں ڈولیاں، پُوچھل زمین پیا چٹدا جیوں جبھی ہُندی اے باشک کالے دی
ہوانہ مجھ دا سوہنا جیویں بوری لٹک کھلوندی اے اُوٹھڑے مہرے دی
چوون لگیاں رنگ وکھائندی جیوں ساون لتھی اے بُوند پھوارے دی
دُدھ دی میتھوں تعریف نہ ہُندی اے، نالے مجھ بلوچ دی ویل دی لمی آہی جیوں مجھ کا ہو لکھناں آلے دی
اوہنوں دھرتی جان دی اے جگ سارے دی
مجھ حیات بلوچ دی اِنج آہی نُور احمد جھمٹ آہندا اے جیوں مجھ آہی حق نواز پاتو آنے دی
چوسے دے وِچ وڑن لگی بنائندی شوپسارے دی (۴۰)

مجھ دے مرجان تے مُکاناں ڈُھکدیاں۔ کسے دی مجھ مر گئی تے اوہناں دے گھر بیبیاں دے رون دی آواز آئی لوکاں پتہ کیتا کیہ ہویا اے اگوں پتا لگا جے اوہناں دی مجھ مر گئی اے۔ کسے مسلّن دا کُکڑ مر گیا آہا اوس آکھیا "ایتھے کلغیاں آلے نہیں رہے ایہہ کالیاں چماں نوں پئی روندی اے۔"

کھڑ یجی مجھ دا وخت سائیاں نوں موئی نالوں وی چنگیر ابن جاندا اے۔ کیوں جے نہ مُڑا سکیے تے ساری عُمر واسطے اک مہنا بن جاندا اے نالے ڈِھنگری لیہہ جاندی اے۔

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

راءبُلار دی نسل وچوں نُور محمد بھٹی دی مجھ کر ملی کھبے کھوکھر لُکالئی ساڈے وچ۔ بھٹیاں دی ایہہ کپور مجھ مجھیں دی سردار آہی۔ جدوں کامے آءکے دھمی بھٹی نوں دس گھتی تے بھٹی پیریں جُتی وی نہ پائی تے بھج وگیا۔نُوری کیمبو کے ایتھے کھڑیاں مجھیں دیاں سٹاں دانتاراانج کیتا اے۔ ڈھولے دے کڑے ویکھو:

ایہہ مجھیں جیہڑیاں کھڑیاں نیں نُوریؔ ماہی آہندا اے ایہناں دے دھیے بڑے وڈے ہُندے نیں، ایہہ سُلطان سکندر نوں ڈھیہیاں نیں جلھوڑیاں دریاواں اِچوں دا تیں دِتیاں آءکے

جِس ایلے چھیڑو مجھ کھڑی گئی دی دس گھتی سو تختوں لیہہ کے اوتن تائیں بھجدا گیا اے پر پیریں جُتی اوس ناہی لئی پاکے

ڈیری صاحب انگریز دی کوٹھیوں کھڑی اے، ترائے دیہنہ روٹی نہ کھاہدی انگریز، ترتیجے دینہہ ذیلداراں مجھ لبھ کے کوٹھی دے وِچ لیادِتی، آوَندیاں ٹھوکی بندوق دونالی دِتی مجھ اُڈاکے

اوس آکھیا ایس مادر چود مینوں ایتنا تنگ کیتا اے؟ لیا بہت ستا کے

سکر میر کیمے دی آہے او جھری کیاں لئی لُکا پروکیاں اوس ساری عُمرای ڈھولکی گھتی اے گل دے وچ مڑھا کے

ملک مل دی جہانے دا دُو کے لُکالئی دو پہریں کُٹھیالے اپڑیا اے اوئے اوس آکھیا مجھ میری کڑکن آلا چھڈیا شریہنہ بھنوا کے

شیر وُواہگے دی ترہانیاں لُکالئی گھوڑے تے چڑھ وگیا اے مارے اڈیاں مگروں پچھاڑی کوئی نہ لئی لاہ کے

شیر سِنگھ کھاہرے دی مہاراں لُکالئی پروج دیاں، اُنہاندے گھر جاہ کے مدھانی اگے بہہ گیا اے، صادیا، راجیاں مینوں وی لیو بھین بنا کے

وریامے کلپے دیاں کر ملّی راجا دے کے، بیگُو مِشری دے مجھیں دو پہریں دو بھجا لئیاں، سید اکبر دے راجا دے لہنُوں دے نوں آکھیا اوئے مدھانی ٹنگی ریہہ گئی اوئے بال میرے گئے مر رڑِھاء کے

ستی پڑھیار دی سروُکیاں گاجی کیاں لُکالئی، ایس تیرے چُوہڑ کانے آلے پھاٹک تے نماز پیشی دی نیتن لگ پیا اے سوتے دانام کہا کے

نُوریؔ ماہیا کُوڑے دوس پیا دینا ایں جسلانی جوں پاؤلیاں دی گڑھاپی مر گئی، اُتے کھلو کے مارن ڈھاہیں، آپ لگی جانی ایں سانوں وی لئے جاہ سنگ رلا کے (۴۱)

مجھ کھڑ پچی یا موئی جٹ دالک تروڑ چھڈ دی اے۔ ایہہ ہدوانیاں دیاں جھولیاں ہُندیاں نیں جھولی وچوں اِک کڈھوتے جھولی ادھی۔ مجھ دا دُدھ مٹھاس، لذت تے طاقت دے حساب نال کُل دُدھاں توں اُتے ہے۔ مجھ ایڈا غیور جانور اے جے اِک چھیڑ وچ دو سنڈھے نہیں رہ سکدے۔ لڑکے مر جاسن، چھیڑ وچ سنڈھا اِک ای ریہہ سکدا اے۔ میر کیمے دے مجھیں بارے ڈھولیاں وچوں ہک ہور ڈھولا ویکھ کے چَس مانو کیویں میر کیما مجھیں نوں وڈیاوندا اے تے ایہناں نوں سونے دیاں اِٹاں نال تشبیہاں دیندا ہے۔ڈھولے دے کڑے پیش خدمت نیں۔

مجھیں مال متاع اے میاں اِٹاں سونے دیاں بھاریاں
ایہہ تے جمن کٹیاں تے لگن سائیاں نوں ڈھیر پیاریاں

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

مجھیں کیڈیاں سوہنیاں لگدیاں نیں کیلیاں، کُڈھیاں تے کالیاں
ایہہ تے سمندر سوہائیندیاں نیں جدوں بھوراں وانگ لین تراریاں
دُدھ مجھیں دا شربت توں مِٹھا ہُندا اے پیتیاں نشے دیاں جاندیاں نیں چڑھ خماریاں
گھر کدوں بہہ رہندے نیں جنہاں دیاں چڑھے چیتر جاون کھڑی لیاریاں
کھڑیاں دے منکھ تھوڑے نہیں ہُندے میر کیما آہندا اے پر موئیاں کلے نوں جاندیاں نیں گھت کہاریاں (۴۲)

ایس ساری وضاحت توں بعد اسیں ایس نتیجے تے اپڑنے ہاں مجھ دی ایہہ ذات پنجاب واسیاں لئی سوئنے دیاں اِٹاں، پریاں دا اُتار، دریاواں دا حُسن، پتناں دی شان، بیلیاں دی رونق مجھیں دے گلاں وچ کھڑ کدے ٹَل تے مجھیں دے رنگاٹ جیویں قُدرت دے وجدے ساز، بہکاں تے بیٹھیاں جیویں ڈیرہ پیا بھکھدا ہووے، چوبندیاں مجھیں دے دُڈھاں دے گھمکار، جیویں ساون دی پھوہار، دھن مجھیں دا لیار، کالیاں، کیلیاں، بگیاں، ڈبیاں، پنج کلیان، چھلیاں ورگے سِنگ، جہاز دے پراں ورگے کن، آنڈے جیڈی سِری، ہاتھیاں ورگے تھم، مناریاں ورگیاں دُھگاں۔ چوڑے پُٹھے تے پتلے پوچھل، بُوریاں وانگ لٹکدے حوانے، کونجاں ورگیاں گردناں تے مرگابیاں ورگی چال چلدیاں، کونج، کنابیاں، گلاباں تے سوہنیاں مجھیں نوں ہر ہمیش ای پنجاب وچ دوجے جانوراں نالوں چنگیری اہمیت دتی گئی اے۔ گھوڑا کُل جانوراں توں افضل اے پر پنجابیاں ایہہ آکھ کے جے:

"مجھ دے کے گھوڑی لئی، دُدھ پینوں گیا لِد سُٹنی پئی"

گھوڑے نالوں وی مجھ نوں ودھادِ تا اے۔ پنجاب واسیاں دے مجھ نال انتاں دے موہ دی ایہہ علامت اے کہ ایہناں نُوں نُور دے قُبے، مصری دیاں ڈلیاں آکھیا گیا اے۔ مجھیں دا دُدھ ماکھیوں نالوں مِٹھا تے دماغ تر کرن والا مشروبات دا سردار دہیاں، لسیاں، مکھن تے گھیو نالے ادھر ڑکے دی کان، مجھ دا اِک اپنا حُسن ایں جیہنوں پنجاب دے شاعراں اپنے اپنے انداز وچ سوہنا پھبا و کھایا اے۔

ایس قیمتی سرمائے دی اہمیت اج وی بڑی اے پر پچھلیاں ویلیاں وچ اج نالوں وی کُجھ ودھیری آہی پر ایس سرمائے نوں سانبھن واسطے وریاماں دی لوڑ آہی۔ جنگل بار وچ مجھیں تلوار دے زور تے چر دیاں رہیاں نیں۔ تکڑے ماریاں کولوں کھوہ لیندے یا چوری کر لیندے۔ مجھیں دے ویراں توں بڑی واریں لڑائیاں ہوئیاں ڈھیر بندے مارے جاندے۔ ایہناں لڑائیاں دے مُڑ ڈھولے جوڑیندے یا واراں لکھیاں جاندیاں۔ پنجابی ادب وچ ڈھولے دے شاعراں نوں ایہہ مان پراپت ہے جے اوہناں مجھیں دے سر اپے لکھ و کھائے جیہڑے سانوں دُنیا دے کسے ادب وچ وی نہیں لبھدے۔

پوری دُنیا وچ نیلی دی مجھ ودھ ہے۔ دوجے نمبر تے راوی دی مجھ ہے۔

مجھ وڈے جگرے آلا جانور اے تے غیور جانور اے۔ رب ایہنوں حوصلہ دتا ہویا اے۔ مجھ چرائی تے بڑا راضی رہندی اے سمندری مال اے پانی وچ نہا کے بہت خوش ہُندیاں نیں چِکڑ گارے وچ لیٹنا ایہناں دا سُرخی پاؤڈر اے۔ کھہناں ایہناں دی ورزش اے۔ مجھ سُوئی دی سائیں نوں بڑی خوشی ہُندی اے۔ کٹی جمے تے ہور ودھیری پہلے دِن دے دُدھ نُوں "نارا" آکھیا جاندا اے مُڑ کوئی دو ترائے دیہنہ "بوہلی" ہُندی اے۔ تے مُڑ دُدھ بن جاندا اے۔ جیٹھ دے مہینے وچ سون والی مجھ چنگی گنی جاندی اے تے دوجے نمبر "ہاڑ" وچ سُون آلی تے تریجے ساون سُون آلی گنی جاندی اے۔ پنجابی دا اکھان ایں:

جیٹھ جیٹھیاں تے ہاڑ پچھیاں جیہڑیاں ساون سُوئیاں اوہ مجھیں کیہیاں (۴۳)

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

مجھ جدوں وی سُوپوے دُدھ اللہ دی نعمت اے۔ دُدھ پُتر دی تھُڑ رب کسے نوں نہ دیوے۔ انائی وچ مجھ مال دا پیٹ پالنا وریاماں نوں او کھا ہو جاندا اے۔ مال دی ویا جھی بُری ہُندی اے۔ چری، باجرا، مکئی، گھاہ، جودری، سنجی، شٹالا تے کھبل، گھڑ مدھانہ تے وھاہمن مجھیں دی خوارک اے کھل وڑیواں ایہناں لئی خاص ونڈا اے۔

مجھیں دے سراپیاں وچ ورتیاں تشبیہاں تے استعارے پنجاب دے شاعراں دے من وچوں اُٹھے پنجابی وسیب وچوں لئے گئے نرول پنجابی، پنجابی زبان تے ادب دی امیری دا پتہ دیندے نیں۔ ایس دے نال نال ڈھولے دے شاعراں دا قُدرتی شاعر ہوون تے اوہناں دی قادر الکلامی دا وی ایہہ بڑا وڈا ثبوت اے۔ ڈھولے دی صنف وچ مجھ ورگے حیوان دے رنگ برنگے سراپے ایہنوں دوجیاں صنفاں وچ اک اپنا مقام عطا کر دے نیں۔

☆☆☆☆☆

حوالے

۱. وارث شاہ، ہیر، (لاہور: عُمر بُک سنٹر، قذافی سٹریٹ، اردو بازار، س ن م)، ۲۳۹۔
۲. دائم اقبال دائم، ہیر سیال، (واسو: مکتبہ رومی وجامی، س ن م)، ۵۹۔
۳. وارث شاہ، ہیر، ۹۰۔
۴. دائم اقبال دائم، ہیر سیال، ۶۰۔
۵. عبد الستار، مولوی، مجموعہ اشعار (لاہور: مولوی محمد اعظم، مولوی محمد معظم، شیراں والا گیٹ، س ن)، ۱۸۔
۶. نجم حسین سید، عام دِناں دے ناں، (لاہور: سچیت کتاب گھر، ۲۰۰۷)، ۹۰۔
۷. انور مسعود، میلہ اکھیاں دا، (لاہور: گورا پبلشرز، ۱۹۹۷)، ۴۷۔
۸. شہباز ملک، ڈاکٹر، پنجابی کہاوتیں، (لاہور: تاج بک ڈپو، اردو بازار، ۱۹۹۲)، ۶۷۔
۹. شہباز ملک، ڈاکٹر، پنجابی کہاوتیں، ۵۸۔
۱۰. شہباز ملک، ڈاکٹر، پنجابی کہاوتیں، ۵۹۔
۱۱. شہباز ملک، ڈاکٹر، پنجابی کہاوتیں، ۳۱۔
۱۲. سید عابد حسین شاہ، موضع ہڈ ضلع چنیوٹ
۱۳. محمد ریاض ولد محمد حیات بدھرال سکنہ چک ناہرہ (شیخوپورہ)
۱۴. سالت حسین ولد سوہناو سیر سکنہ ملیانوالی (شیخوپورہ)
۱۵. شہامند میر عالم ولد متل سکنہ چک ناہرہ (شیخوپورہ)
۱۶. سارنگ ولد احمد (مرحوم) سلوترہ سکنہ چک ناہرہ (شیخوپورہ)
۱۷. پروفیسر ڈاکٹر مظہر محمود شیرانی (مرحوم) شیخوپورہ
۱۸. مقصود ناصر چوہدری، پنجاب دے لوک گیت، (لاہور: تاج بُک ڈپو، اردو بازار، ۱۹۹۵)، ۱۱۱۔
۱۹. سعید بُھٹا، دیس دیاں واراں (دو جی جلد)، (لاہور: پنجابی انسٹیٹیوٹ آف لینگویج، آرٹ اینڈ کلچر، ۲۰۲۴)، ۸۰۔
۲۰. سعید بُھٹا، دیس دیاں واراں (دو جی جلد)، ۸۲۔
۲۱. سعید بُھٹا، دیس دیاں واراں (پہلی جلد)، (لاہور: پنجابی انسٹیٹیوٹ آف لینگویج، آرٹ اینڈ کلچر، ۲۰۰۷)، ۲۳۴۔
۲۲. سعید بُھٹا، دیس دیاں واراں (پہلی جلد)، ۲۳۵۔

ISSN E: 2709-8273
ISSN P:2709-8265
JOURNAL OF APPLIED LINGUISTICS AND TESOL
JALT

۲۳. سعید بُھٹا، دیس دیاں واراں (پہلی جلد)، ۲۳۸۔
۲۴. سعید بُھٹا، دیس دیاں واراں (پہلی جلد)، ۳۳۰۔
۲۵. سعید بُھٹا، دیس دیاں واراں (پہلی جلد)، ۳۳۱۔
۲۶. سعید بُھٹا، دیس دیاں واراں (پہلی جلد)، ۳۳۴-۳۳۵۔
۲۷. شہامند میر، گل بات۔ تحصیل و ضلع شیخوپورہ، سکنہ چک ناہرہ، ۸ جولائی ۲۰۲۱۔
۲۸. نظار حسین، نوری کیمبو کے دے ڈھولیاں دی تدوین تے ویرواتحقیقی، مقالہ برائے ایم فل، (لاہور: اورئینٹل کالج پنجاب یونیورسٹی، ۲۰۱۵-۲۰۱۳)، ۱۷۷۔
۲۹. نظار حسین، نوری کیمبو کے دے ڈھولیاں دی تدوین تے ویرواتحقیقی، مقالہ برائے ایم فل، ۱۷۸۔
۳۰. نظار حسین، نوری کیمبو کے دے ڈھولیاں دی تدوین تے ویرواتحقیقی، مقالہ برائے ایم فل، ۱۷۹۔
۳۱. زبانی گل بات، غوث ولد امیر کلہ، سکنہ چک ناہرہ نمبر ۵۳۱ گ۔ب، تحصیل و ضلع شیخوپورہ، ۱۷ اپریل ۱۹۹۷۔
۳۲. رمضان کیمبو کا، زبانی گل بات، ۶ جون ۲۰۱۸۔
۳۳. سعید بُھٹا، بار کہانی، (لاہور: سانجھ، ۲۰۱۱)، ۲۰۱۔
۳۴. سعید بُھٹا، بار کہانی، ۲۰۱۔
۳۵. سعید بُھٹا، کمال کہانی، (لاہور: سانجھ، ۲۰۱۵)۔ ۱۳۵۔
۳۶. سعید بُھٹا، کمال کہانی، ۱۳۵۔
۳۷. سعید بُھٹا، کمال کہانی، ۱۳۵۔
۳۸. سعید بُھٹا، بار کہانی، ۲۰۴۔
۳۹. شیر محمد کوروٹانہ، ٹیپ ریکارڈ، نذیر چُرہیڑے دے ڈھولے، یوٹیوب۔
۴۰. نُور احمد جھمٹ، ٹیپ ریکارڈ، حیات بلوچ دے ڈھولے، یوٹیوب۔
۴۱. رمضان کیمبو کا، ٹیپ ریکارڈ، مملوکہ راقم۔
۴۲. شیر محمد سلوترہ، سکنہ چک ناہرہ، تحصیل ضلع شیخوپورہ، نال زبانی گل بات، ۲۶ مارچ ۲۰۲۱
۴۳. یونس ولد رحماں سلوترا، زبانی گل بات، سکنہ چک ناہرہ، نمبر ۵۳۹ گ۔ب، تحصیل و ضلع شیخوپورہ، ۶ جولائی، ۲۰۲۵۔

❖❖❖